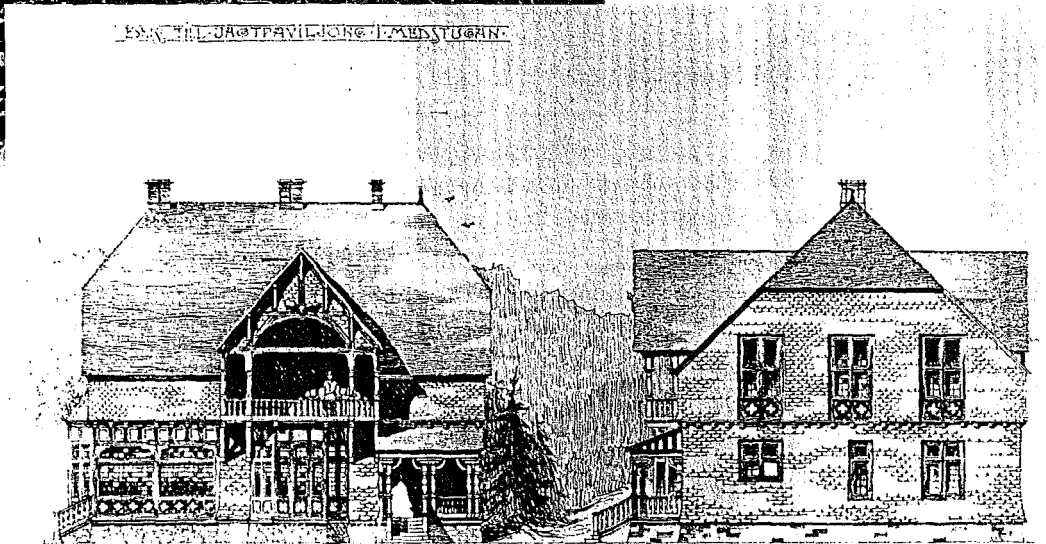

Jaktvillor i Västjämtland,

- om några sågverksägares och grosshandlares jaktparadis

Rensjösättern

Medstugan

Anna Ringvall jk 91/95

Jaktvillor i Västjämtland

I slutet av 1800-talet uppmärksammades i en artikel i *Svenska Jägarförbundets nya tidskrift* de hittills "oupptäckta" goda men svårtillgängliga jaktmarkerna i västra Jämtland. När järnvägen mellan Sundsvall och Trondheim invigdes 1882 betydde det att tillgängligheten till dessa jaktmarker avsevärt ökade. Många välbärgade stadsbor med ett stort jaktintresse lockades då till västra Jämtland. Ripjakt i fjällen ansågs särskilt behagligt genom omgivningarna och miljön. Under en period av 30 år byggdes 25 jaktvillor samt ett antal, till jaktvillorna hörande, mindre jaktstugor. Byggherrarna till dessa villor var både engelsmän och svenskar, många grosshandlare eller affärsmän i trävarubranschen. Några av jaktvillorna med resp. byggherre som inte senare beskrivs mer ingående var; Skalstugan, Tom Nickalls bankir; Bodsjöedet, Conrad Hammarström grosshandlare; Villa Tivoli, Magnus Forsells ägare till Ortvikens Ångsågs aktieblag; Bunnernäset, Olof Björklund disponent vid Sunds sågverk; Västra Kjoland, Claes Olrog jägmästare och Storrensön, Clas Cronstedt civilingenjör.

Jägarna var också ofta intresserade av sportfiske och engelsmännen introducerade flugfisket. Järnvägens tillkomst medförde även att turismen i övrigt i Västjämtland sköt fart och under denna period byggdes många hotell, pensionat och kurhotell.

Jakt- och fiskemarken kom byggherrarna över genom att köpa upp fjällhemman, ibland köpte man upp hela byar. I Kall och Åre socken hade avvitrning och ägogradering skett under åren 1831-33. Många fjällhemman hade tilldelats större arealer än vad som egentligen tillkom dem enligt skattetalet eftersom marken ansågs värdelös. Vissa fjällbönder ägde därför väldiga områden. De tidigare hemmansägarna blev ofta arrendatorer av jordbruket på hemmanet och tillsyningsmän. I Jämtland och Härjedalens historia 1880-1980 anser författaren att detta införskaffande av hemman har tydliga likheter med det som skedde i Jämtlands skogsbygder under sågverkens expansion. Lektor S J Kardell från Östersund skrev i sin dagbok efter ett besök på Hoberg 1886 att: "Naturligtvis innebar dessa avlägsna fjällbyars övergång i främlingars händer en fara för kulturens bestånd i dessa trakter. Helt visst kommo de sociala förhållandena att försämrats; ättlingar till fria bönder nedsjunga till arrendatorer; där fäderna levde gott och fritt på egna hemman, skola ättlingarna leva i fattigdom och beroende, såvida de ej föredraga att flytta från orten."

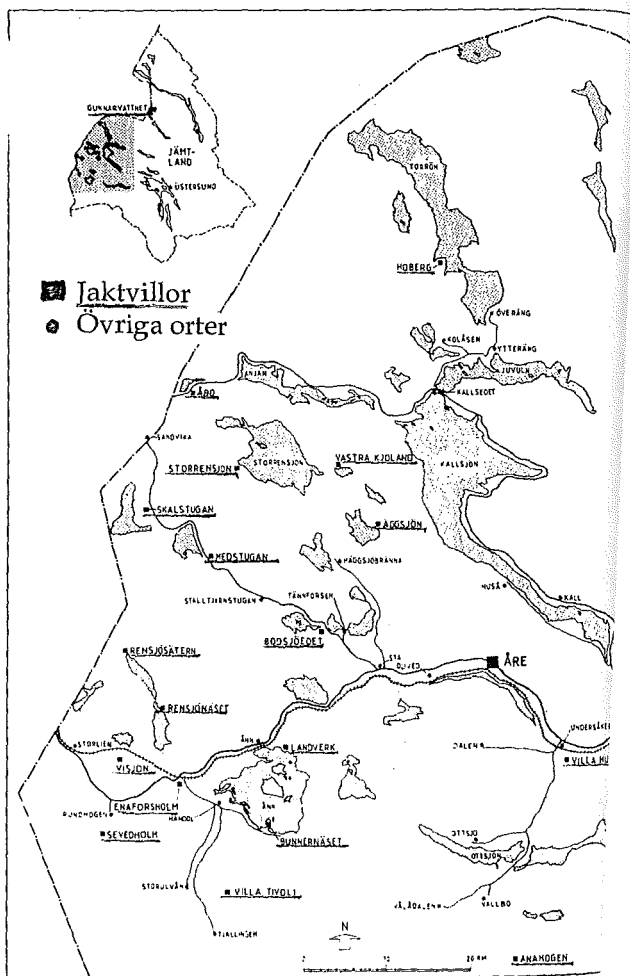

Bild 1. Kartskiss över jaktvillornas belägenhet. I Åre finns dessutom villorna Granliden, Tottebo, Monte Tutto, Åkesson, Jamtblö och Bünsow.

Vissa av jaktvillor byggdes i en artitektur som var helt ny för Jämtland, men är i stil med den tidens arkitektur i städer och i andra rekreativmiljöer som västkusten och skärgården. Många av villorna är ritade av den tidens kända arkitekter. Några av villorna är "slottsliknande" byggnader med verandor, torn, lövsågerier och burspråk. Andra villor byggdes i ett enklare utförande och några bestod av gamla mangårdsbyggnader som man "piffade upp" med verandor och balkonger som dolde den lantliga karaktären. Ungefär hälften av de hus som byggdes hade timmerstomme och resten byggdes av plank. De var framför allt sågverksägarna som byggde hus av plank från de egna sågverken. Husen med

timmerstomme kläddes med listpanel eller tjocksågat spån. Vid byggandet av Skalstugan uppfördes t.o.m ett eget litet sågverk.

Förutom att dessa välbärgade jaktsällskap förde med sig en ny arkitektur förde man med sig en livs- och umgängesstil som var främmande för västjämterna. Bl.a. förvånade man sig över sällskapens klädstil, den enorma packning som medfördes, leveranser av champange, konjak och konserver. En vår skickades till jaktvillan i Hoberg 4000 jordgubbsplantor.

Matsalen var ofta det centrala rummet i villorna. Där samlades man efter jakterna till måltider, fest och umgänge. Väggarna pryddes av jakttroféer.

Jakterna och sällskapslivet krävde mycket personal för att tillvaron skulle vara bekväm för deltagarna. Man medförde eller anlidade på trakten kokerska, kökspersonal, städerskor, roddare, fågelbärare och fjällförare. Till villorna hörde också ekonomibyggnader med tjänstebostäder, förråd, vedbodar, köksutrymme och ripbodar. Dessutom hade man hundgårdar.

De flesta av byggherrarna var medlemmar i Svenska jägarförbundet, vars medlemmar på denna tid utgjordes av affärsmän, godsägare, botanister och zoologer. Årligen fanns rapporter om jakterna runt jaktvillorna att läsa i *Svenska jägarförbundets nya tidskrift*. T.ex. kan man 1891 läsa att man i Medstugan hade skjutit 721 ripor. Samma år rapporterades att man skjutit 208 ripor, 5 orrar och ett fåtal beckasiner i Storrensjön.

Jemtlands Fjellmejeri Aktiebolag

I december 1884 bildade Oscar Dickson, Severin Axell och Frans och Seth M Kempe Jemtlands Fjellmejeri Aktiebolag. Bolagets ändamål vara att idka boskapsskötsel och mejerihantering. Något år tidigare hade sex angränsande hemman i byarna Enafors, Gråsjölien och Handöl införskaffats av bröderna Kempe. Tillsammans uppgick dessa hemman till en areal av 21 000 hektar. Hemmanen köptes av bolaget. Varje familj ägde en tredjedel av aktierna i bolaget och ägde jakträtt på en tredjedel av marken mot en årlig gäld av 5 kr. Familjerna hade också fiskerätt i alla vattendrag som tillhörde bolaget.

1885 anlades ett mejeri vid Visjön i närheten av Fridhems hållplats nära Enafors station. Mejeriet lades i anslutning till ett fjälljordbruk som hade god tillgång till fjällbete på Visjövalens sluttningar och tillgång till stora myrområden för slätter. Detta mejeri avvecklades dock redan efter ett år och de tre jordbruk som fanns på bolagets mark utarrenderades. Det är något oklart om mejerirörelsen var en förvändning för att lättare kunna skaffa sig stora markinnehav för jakt och fiske eller om det fanns ett seriöst intresse för mejerirörelser i fjällvärlden. Det fanns vid denna tid ett stort allmänt intresse för att utveckla fjälljordbruket och många såg Schweiz som en förebild för det jämländska fjälljordbruket. Aktieägarna i bolaget hade också rätt att bygga varsin jaktvilla på den mark som de förfogade över. Vid Dicksons död 1897 beslöt att bolaget skulle upplösas och likvideras.

Rensjösättern

Oscar Dickson byggde sin pampiga jaktvilla, som fick namnet Rensjösättern, vid Norder Rensjön sexton km nordost om Storlien. Oscar Dickson var under den senare delen av 1800-talet en av de ledande inom svensk trävaruindustri. Som privatperson beskrevs han som "jägaren och friluftsmänniskan framför andra i familje- och umgängeskretsen". Han var också intresserad av botanik och geografi och anses vara en av de största vetenskapliga mecenaterna i Sverige.

Hemmanet Gråsjölien som Dickson byggde Rensjösättern på blev skattehemman år 1870. Betemarken var mager och ljungbeväxt. Skogen bestod till stor del av fjällbjörk och vide och granskogen var "ej tjenligt till timmer".

Byggmästare var Gustaf Nordell som var en av den tidens stora sågverksbyggmästare i Norrland. Bl.a. var Nordell byggmästare för Frans Kempes sågverk på Norrbyskär. Villan levererades monteringsfärdig och var byggd vid Dicksons eget sågverk, Svartvik vid Sundsvall. Den transporterades med tåg till Fridhems hållplats och därifrån med hästforor på snöföre fram till byggplatsen.

Jaktvillan utnyttjades endast några veckor om hösten för ripjakt. Till jakterna bjöds vänner och affärsbekanta in. Man reste med tåg från Göteborg till Fridhems hållplast. Sedan roddes sällskapet upp till Rensjöättern. Hästar och hundar som skulle användas vid jakten transporterades med tåg till Enafors och sedan reds hästarna upp till jaktvillan.

Dickson anställde aldrig någon förvaltare utan all personal som krävdes för att genomföra jaktveckorna var tillfälligt anställd.

Vid Axells död köpte Dickson hans andelar i bolaget och fick följdaktigen jakträtt på 2/3 av marken samt rätten till Axells villa. 1928 sålde Dicksons arvingar skattehemmanet Gråsjölien med Dickson och Axells jaktvillor till bröderna Nils och Mac Wickström. Deras arvingar äger idag både mark och villorna. De används endast några veckor på hösten för rip- och älgjakt.

Rensjönäset.

Severin Axell byggde sin villa på näset mellan de båda Rensjöarna. Severin Axell räknades till en av Norrlands inflytelserikaste män och var förutom ägare till Strands sågverk även vetenskapsman och politiker. Axell disputerade i botanik och under studietiden i Uppsala företog han en stor blomsterresa tillsammans med bla. Frans Kempe till Jämtlandsfjällen. Axell avbröt dock sin forskarkarriär och återvände till sin hemstad Sundsvall och övertog ledningen för familjens företag.

Han arbetade även för ett bättre fjälljordbruk genom att propagera för att man skulle nyttja fjällbetet på ett mer omfattande sätt samt att man skulle försöka omvandla myrområden till skogs- och jordbruksmark. Det är troligt att mejeriet i Visjön från början var Axells idé. I motsats till Rensjöättern har Rensjönäset ett ganska anspråkslöst yttre. Byggnaden är uppförd av samme Nordell som byggde Rensjöättern. Även denna villa levererades monteringsfärdig. Troligt är att Axell hade en något annorlunda avsikt med sin jaktvilla än Dickson, som framförallt ville ha något pampigt till sina representationsjakter. Till Rensjönäset tog Axell sina allra närmaste vänner för rekreation. De fiskade, jagade och deltog i botaniska exkursioner.

Visjön

Först vid Jemtlands Fjellmejeri AB upphörande år 1897 byggde Seth M Kempe sin jaktvilla i Visjön. Tidigare år hade bröderna Kempe under jakttiden bott i en timmerstuga som tillhörde hemmanet. Seth M Kempe ingick liksom halvbrodern Frans i familjeföretaget Mo och Domsjö Aktiebolag. Tillsammans förvärvade de ett flertal sågverk och egendomar i Norrland. Seth M Kempe är främst knuten till Robertsfors bruk som han gjorde till ett mönsterbruk. Även Visjövillan är betydligt enklare än Rensjöättern.

Fram till 1929 kom Kempe med vänner för att jaga och fiska under några veckor i augusti. Man reste med tåg från Stockholm eller Härnösand till hållplatsen Visjön och därifrån var det endast några hundra meters gångväg till jaktvillan. Kvar från denna tid finns noggrannt förda jakt- och fiskejournaler.

Visjövillan fanns kvar i slakten Kempes ägor fram till 1959. Samma år lades också jordbruket vid Visjön ned.

Runt Visjövillan finns spår efter försök med olika utländska trädslag. T.ex. finns planteringar med Pinus Contorta (ännu tämligen okänd i Sverige), Picea Obovata och Picea Mariana. Försöksområdet är beläget nära trädgränsen och den normala växtligheten utgörs av fjällbjörkar, vide och myrar.

Medstugan

Innan järnvägen kom var den naturliga resvägen till Norge via den sk. Karl Johanvägen. Medstugan är sedan långt tillbaka dokumenterad som en rast- och övernattningsgård för resande. Runt stugan växte det upp en by som fick samma namn. Medstugan innehöll i slutet av 1800-talet 15 hemman och hade även en skola. Carl Fredrik Liljevalch kom första gången till Medstugan 1885. Liljevalch var verksam inom sågverksindustrin och gruvhanteringen och ansågs som en betydelsefull industriman.

De första 10 åren arrenderade Liljevalch med sällskap jakt och fiske av medstugebönderna men sedan förvärvade han sju fjälljordbruk som tillsammans utgjorde en areal av 14 000 ha. Liljevalch lät 1886 också uppföra en mäktig jaktvilla på Medstugeåsen, byns naturliga medelpunkt. Medstugan skiljer sig på så vis från de flesta andra jaktvillorna som är mer avlägset belägna.

Tio år senare lät Liljevalch uppföra ett mönsterjordbruk och ett mejeri i närheten av jaktvillan. I jordbruket som sköttes av anställd personal ingick en ladugård för 20 kor och fyra hästar, rättarbostad, ekonomibyggnader och ett sågverk. Jordbruket uppfördes i samråd men länsagronomen Per Sylvan i Östersund som informerat Liljevalch om fjälljordbrukens problem. Meningen var att gården skulle bli en förebild för västjämtska bönder samt att man skulle bedriva försöksverksamhet med växtodling och husdjursskötsel. T.ex. genomfördes dikning och uppodling av vallar istället för myrslätter, växeljordbruk och rationell skötsel av jorden. För Liljevalch var jordbruket lika viktigt som jakten och fisket.

Liljevalch återkom förutom till jaktveckorn i augusti och september till påsk och sommarsemestrar i Medstugan.

I sitt testamente tillägnade Liljevalch Medstugan till Jämtlands Läns Husshållningssällskap. Per Sylvan utsågs till förvaltare. Jaktvillan med jakt- och fiskerätt utarrenderades till Kungliga Jaktklubben och senare till ett norrlandsföretag. Jordbruket är fortfarande i drift (1988).

Hoberg

1760 anlades nybygget Hoberg på sjön Torröns strand på gammalt avradsland. Nybyggaren Göran Göransson erhöll 30 frihetsår. Vid frihetsårens slut och hemmanet skulle skattläggas beskrevs skogen tillhörande hemmanet på detta vis: "Om skog och muhlbete: skogen består mestadels av fjällgran och vridvuxen björk vid fjällfoten samt videbuskarna på floarna i en oländig och mossaktig mark. Hustimmer kan vara tillgång på men inga storvarksträn, icke heller mineralier. Muhlbete är otillgängligt på kjälen och döfloarna, vilka utgöra de största tracterna, utan endast i dälderna mellan fjällklipporna." Hoberg åsattes 1801 ett skattetal av 1/8 mantal. Vid avvittringen runt 1830 uppskattades hemmanets areal till att vara 6588 tunnland. Detta var egentligen ett överskott på hela 4180 tunnland jämfört med den areal som avvittringsrätten ansåg borde tillfalla Hoberg pga den knappa areal inrösningsjord som fanns på hemmanet. Denna mark blev sk. överloppsmark, vilken dock hemmanet för alltid fick disponera mot en årlig ränta.

När hemmanet 1853 blev skattehemman motsvarade löseskillingen ungefär två tunnor korn.

När Percy F. Luck kom till Jämtland ägdes hemmanet av kusinerna Erik Göransson och Jöns Jönsson som var barnbarnsbarn till nybyggaren Göran Göransson. Inägorna var delade i två delar medans utmarken ägdes gemensamt av kusinerna. Var och en hade rätt att fritt ta till husbehov byggnadsvirke, virke till gärdsel och stör, till båtbygge, slöjd och ved samt att jaga och fiska var som helst på Hoberg. Om de ville avyttra skog måste de uppträda gemensamt. Erik Göransson hade sålt en bit mark motsvarande 4,14 ha till sin bror Jöns Göransson som där byggt ett torp. Till hemmanet hörde även en fäbodvall, Hobergsvallen som var i bruk åtminstone fram till 1886.

1872 hade disponenten på Huså Bruk förvärvat rätten att under 50 år avverka all skog på Hoberg som höll 10 tum eller mera på två fots höjd över marken. Skogen runt själva hemmanet var undantagen. Kusinerna fick även ta vindfällerna och torr skog bl.a. till ved och byggnadsvirke till fäbodvallen. Avverkningsrätten såldes sedan vidare i många led, bl.a. till en sågverksägare i Järpen och upphörde slutligen 1919. Avverkningar ägde rum i etapper och blev sammantaget ganska omfattande.

Percy F. Luck kom redan i början av 1880-talet till Jämtland. De första åren bodde han hos en storbonde i Ytteräng och arrenderade vidsträckt domäner för jakt och fiske. På Hobergsvallen byggdes redan 1882 en jaktstuga vilket tyder på att Luck arrenderade mark på Hoberg.

1886 inköpte Luck Erik Göranssons hemman i Hoberg samt hemmanet Ede på Torröns östra sida om 3700 ha. 1887 inköpte han även Jöns Jönssons del av hemmanet. Köpeskillingen för Eriks hemman var 3000 kr. För denna skulle köparen infria säljarens skuldsedlar om 1800 kr. Luck övertog även ansvaret för födorådet åt Eriks föräldrar. Köpeskillingen till Jöns Jönsson blev 6000 kr samt att Luck skulle fullgöra födorådet till föräldrarna. Jöns Jönsson flyttade till Grötom i Kall medan Erik Göransson bodde kvar på Hoberg. Jöns Göranssons torp köpte Luck först 1895.

Percy F Luck var engelsman och började sin affärsbana i trävarubranschen. Genom tjänstesor kom han till Sverige och gifte sig med en svenska. I Sverige grundade han företaget Percy F. Luck & Co som importerade och handlade med kolonialvaror.

Luck byggde inte någon helt ny villa utan 1887 lät han utöka den redan befintliga mangårdsbyggnaden med en våning, en vindsvåning samt verandor. Luck tillbringade somrar och höstar på Hoberg med familjen och inbjudna vänner både från Sverige och England. Hoberg låg ensligt till och för att ta sig dit krävdes att man från järnvägsstationen i Järpen omväxlande transporterades med häst och vagn och ångbåtar. Sista biten till Hoberg åkte man i Lucks egen ångslup.

Luck hade avtalat med Erik Göransson om att han utan ersättning skulle bruka hemmanet samt utöva tillsyn på jakt och fiske. Erik fick fiska i Torrön men inte någon annanstans. Han fick inte heller jaga. Han skulle även kontrollera att den som hade avverkningsrätten vid avverkning inte överskred sina befogenheter. Vid Lucks jakter och fiske skulle Erik utan särskild gottgörelse biträda samt hålla häst för erforderliga transporter. Erik Göranssons med fru bodde kvar på Hoberg till 1899 och efterträddes av en annan arrendator. Luck hade förutom Erik även en anställd skogvaktare som skulle vaka över hans väldiga jaktmarker. Percy F. Luck hade ett enormt jaktintresse. Sammanlagt under sin tid på Hoberg arrenderade han av kronan och enskilda markägare jakt på drygt 111 000 ha, dock hade han inte samtidigt jakten på alla dessa marker. Han disponerade förmodligen jakt på större arealer än någon annan enskild person i detta land har gjort. På en vägg i villan hade han en karta föreställande Torrön med omgivningarna med överskriften: Sketch map of mr Percy Lucks sporting territories. Förutom ripa jagade Luck även älg och björn. I en Östersundstidning skrevs ett år att Luck hade skjutit 226 elgar. I ett brev till en östersundsbekant kommenterar han detta och skriver att det sanna värdet är fem st och att det hade varit möjligt att skjuta 30 till 40 st. Han anser att det är orättvist att han som "den ende som uppoffrat något för att förbättra och skydda viltbrådet i vårt härliga Jämtland skulle utpekas som den största utrotaren därav". Erik Göransson berättar i en intervju långt senare: "De där engelsmännen som följde med Luck hade konstiga idéer när det gällde fiske. Innan de gick ut på morgonen bestämde de att de skulle fiska vissa timmar och precis på minuten slutade de, om det också nappade för fullt. Det var dagar då vem som helst kunde se att det inte skulle gå att få något napp. Men vad brydde sig de om det. De satt timtalet ändå."

Efter Lucks död såldes Hoberg till den norske agronomen J H Langeland som i sitt testamente överlämnade egendomen till en stiftelse.

Referenser

- Björkqvist, L (1956) En vandring i fjällen för 70 år sedan, ur lektor S J Kardells dagbok. Jämten 1956.
- Järnfeldt-Carlsson, M (1988) Landskap, jaktvillor och kurhotell. Arkitektur och turism i Västjämtland 1880-1915
- Melin, T (1982) Hoberg. Ett fjällhemman i Kall.
- Rolén, M (1990) Jämtland och Härjedalens historia 1880-1980.